

IDEI DESPRE EDUCAȚIE ÎN OPERA LUI PLATON

Ideas about education in Plato's writings

Cristian STAN

Abstract: *Plato was one of the greatest philosophers of Antiquity. Among his major concerns are the issues of education and educability. Although these approaches are not always very clear in Plato's philosophy, they have greatly influenced subsequent approaches to educational phenomenon. This study presents the main views of Plato concerning the role of education in society.*

Key words: Plato, knowledge, freedom, idea, education, educability

Platon (428-347) se naște într-o familie aristocratică din Atena. Tatăl său Ariston, descendent din primii regi ai Atenei moare timpuriu iar mama sa, Perictione, despre care se spunea că ar descinde din familia înțeleptului Solon, se recăsătorește cu Pylilampes, unul dintre importanții oameni politici ai Atenei lui Pericle. Ca urmare a condiției sale sociale ridicate, Platon beneficiază încă din copilărie de o educație aleasă. Cu toate că în tinerețe este animat de ambiții politice, Platon ajunge curând să fie deziluzionat de maniera în care Atena era condusă și devine astfel unul dintre discipolii cei mai fideli ai lui Socrate, a cărui doctrină o asumă în mare parte și pe care o dezvoltă pe parcursul întregii sale vieți.

Martor la procesul, condamnarea și moartea maestrului său Socrate, Platon, probabil îngrijorat de propria sa soartă, părăsește Atena urmând o îndelungată călătorie în Italia, Sicilia și Egipt. Astfel, Platon ajunge la Cyrene unde deprinde cunoștințe avansate de matematică de la învățatul Theodorus, vizitează Egiptul și ajunge la curtea lui Dionysios unde încearcă să transpună în practică doctrina sa privind „cetatea ideală”. Proiectul său organizatoric eșuează și ulterior este vândut ca sclav, fiind, se pare, răscumpărat de către filosoful Annikeris. Mai târziu Platon revine la Atena, unde, în anul 387 fondează școala sa, celebra *Academie*, creditată de majoritatea specialiștilor în domeniu ca fiind prima universitate europeană. Credincios ideilor sale cu privire la modul de organizare al „cetății ideale”, mai târziu, Platon se întoarce în anul 361 în Sicilia, la Siracuza condusă acum de Dionysios cel Tânăr, unde încearcă din nou să-și pună în aplicare concepțiile. Noul eșec cu care se confruntă îl determină să se reîntoarcă la Atena unde își va petrece restul vieții predând la *Academie* și redactând vasta sa operă.

Scrierile lui Platon, cunoscute sub numele generic de *Dialoguri*, se împart în trei categorii principale: dialogurile din tinerețe, dialogurile etapei de tranziție și dialogurile din perioada maturității. Dialogurile din perioada tinereții sunt consacrate în cea mai mare parte prezentării concepțiilor filosofice aparținând lui Socrate și reliefării modului în care acesta, pornind de la cunoscuta premisă „știu că nu știu nimic”, își conducea prin întrebări meșteșugite interlocutorul înspre conștientizarea propriilor limite și către aflarea adevărului.

Dialogurile din tinerețe sunt considerate a fi următoarele: *Apologia lui Socrate* (unde este prezentată apărarea maestrului său) și *Criton*, *Eutypbron* (considerații despre natura evlaviei și pietății), *Laches* (despre ceea ce înseamnă și presupune curajul),

Charmides (despre măsură, temperare și virtute) și *Lysis* (despre prietenie și dragoste). Dialogurilor anterior prezentate li se adaugă, conform opiniei unora dintre exegeți, *Protagoras*, unde este promovată ideea conform căreia virtutea înseamnă cunoaștere și prima parte din *Republica*, consacrată unor discuții privind problematica justiției și a dreptății.

Perioada de tranziție reprezintă momentul în care Platon începe să se detașeze din punct de vedere ideatic de doctrina socratică. Acestei perioade îi corespund mai multe *Dialoguri*, majoritatea orientate contra sofștilor: *Gorgias* (despre etică și retorică), *Menon* (despre natura cunoașterii și calitatea virtuții de a putea fi învățată), *Eutthydemos* și *Hippias I* (care includ argumente contra sofștilor), *Hippias II* (despre frumusețe), *Kratylos* (cu privire la natura limbajului și la filosofia heracliteană) și *Menexenos*.

Dialogurile aparținând perioadei de maturitate sunt cele care în care Platon expune doctrina sa filosofică proprie, realizând o sinteză critică și constructivă în același timp a întregii gândiri grecești de până atunci. Perioadei de maturitate îi sunt asociate următoarele scrieri: *Banchetul* (despre dragoste în sensul său platonice), *Phaidon* (cu privire la teoria *Ideilor* și despre natura și imortalitatea sufletului), *Phaidros* (despre frumusețe în calitatea sa de idee morală) și *Parmenides* (despre raportul dintre unu și multiplu, în fapt o evaluare critică a teoriei *Ideilor*).

Dialogurilor anterior prezentate li se adaugă cele considerate ca aparținând maturității târzii: *Politica* (abordează problematica statului ideal), *Theaitetos* (despre știință), *Sophistes* (continuare la *Theaitetos*), *Philebos* (despre morală și despre relația dintre plăcere și bine), *Timaios* (cu privire la științele naturale și cosmogonie), *Politikos* (despre calitățile și atribuțiile omului de stat), *Kritias* (referitor la mitul originii omenirii) și *Legile* (o analiză axată asupra problematicii politice și sociale).

Comun tuturor *Dialogurilor* lui Platon este recursul frecvent al acestuia la mit. În calitatea sa de modalitate explicativă, mitul devine mijlocul prin care Platon relevă cititorului adevărurile de rang superior care, neputând fi transpuse în imagini corespondente, sunt înfățișate astfel sub o formă metaforizată. Făcând apel la mituri, Platon se situează „la hotarele extreme la care a ajuns rațiunea și unde expunerea de tip dialectic și-a epuizat certitudinile sale pentru a lăsa loc împărăției fără hotare a incertitudinilor; [...] aici se strecoară mitul cu ambiția de a-și întrona propriile sale certitudini având ca menire reală nu rezolvarea de probleme ci dezvoltarea complexității acestora”¹.

Miturile platoniciene sunt „copie și alegorie” iar orice sistem „ia naștere din linia mereu descendente de copii cu legături tot mai complicate, mai confuze ale spiritualului în material”². Considerăm că la baza întemeierii filosofiei lui Platon pe o structură mitică se află însă și rațiuni situate dincolo de teoria acestuia cu privire la conceperea lumii materiale ca pe o copie imperfectă a lumii perfecte a ideilor.

Dezvoltând un sistem ideatic deosebit de complex și de elaborat, Platon a fost probabil primul gânditor care a conștientizat dificultățile majore pe care le va întâmpina în a-și transmite concepția și a se face corect înțeles de către discipoli și

¹ Vasile Muscă, *Introducere în filosofia lui Platon*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 6-7.

² Karl Reinhardt, *Miturile lui Platon*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 131-132.

posteritate. Apreciem că utilizarea miturilor ca modalitate explicativă a diverselor sale concepte abstracte nu constituie expresia unei așa numite comodități cognitive manifestate de către Platon ci acestea reprezintă, folosind limbajul pedagogic contemporan, adevărate modele ideale. Miturile și alegoriile întâlnite în filosofia platoniciană exprimă astfel, în opinia noastră, prima încercare de modelare didactică a unor noțiuni și concepte abstracte în vederea facilitării înțelegerii acestora de către discipoli. Această înțelegere nu se produce însă de la sine deoarece „fiecărei virtuți îi corespunde o acțiune. Avem înțelepciune pentru că învățăm, vitejie pentru că ne înflăcăram și cumpătare pentru că poftim”.³

La originea metafizicii idealiste promovate de către Platon se află în egală măsură considerente de ordin etic și epistemologic. La fel ca și maestrul său Socrate, Platon este preocupat de problema binelui și a dreptății. Interogația socratică avea drept scop ca, prin întrebări iscusit formulate, să determine interlocutorul să emită ipoteze cu privire la problema în discuție, ipoteze a căror valoare de adevăr era verificată prin evidențierea consecințelor ultime ale acestora.

Pe această cale însă nu este posibilă decât obținerea unor adevăruri particulare, strict dependente de contextul concret în care discuția era purtată. Altfel spus, urmând drumul deschis de interogația socratică, nu putem ajunge decât la diverse exemplificări ale obiectului căutărilor noastre, cum ar fi, spre exemplu, dreptatea văzută din anumite perspective și într-o anumită situație specifică, iar nu dreptatea în sine.

Platon dorește, astfel, aflarea nu a unor manifestări particulare ale adevărului, binelui sau dreptății, ci descoperirea a însăși esenței acestora, fapt ce atrage cu sine necesitatea unei cunoașteri absolute, de tip universal.

În viziunea lui Platon cea mai înaltă categorie a cunoașterii trebuie să îndeplinească două condiții principale: universalitatea sau obiectivitatea și permanența, eternitatea sau imuabilitatea. În ceea ce privește universalitatea, cunoașterea a ceva nu este relativă în raport cu un punct de vedere ci cunoașterea trebuie să fie adevărată din orice punct de vedere. Cerințele permanenței și imuabilității relevă standardele ridicate impuse gândirii și se referă la faptul că „acestea pretind cunoașterii să fie neschimbătoare în timp, astfel încât dacă ceva este cunoaștere, atunci această cunoaștere să rămână ca atare pentru totdeauna și să nu poată înceta a fi cunoaștere”.⁴

Dezvoltând o adevărată doctrină epistemologică și postulând necesitatea orientării cunoașterii înspre domeniul abstractului, Platon face o diferențiere clară între lumea sensibilă, materială și o altă lume, a ideilor, eternă și nesupusă devenirii. Dacă lumea sensibilă este accesibilă omului prin intermediul simțurilor sale, lumea ideilor poate fi apropiată cognitiv doar pe calea rațiunii, a intelectului. „Dezvoltarea minții umane de la ignoranță la cunoaștere este legată de cele două zone, opinia și cunoașterea). Numai cea de-a doua poate fi numită cunoaștere în sens propriu”.⁵

În concepția lui Platon ideile sunt forme sau prototipuri exemplare, ideale iar obiectele și tot ceea ce intră în componența lumii sensibile nu ar fi altceva decât

³ Russell Bertrand, *Istoria filozofiei occidentale*, volumul I, București, Editura Humanitas, 2005, p. 125.

⁴ Sand John, *Introducere în filozofia occidentală*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1988, p. 40.

⁵ Mesaroș Claudiu, *Dialoguri cu Platon*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2003, p. 83.

„copii” ale acestor prototipuri. Ideile, în calitatea lor de existențe în sine, sunt modele a tot ceea ce noi putem cunoaște prin simțuri, iar lucrurile particulare sunt simple imitații lipsite de perfecțiune ale acestora și există doar în măsura în care participă la idei.

Teza potrivit căreia lumea sensibilă este doar o palidă reflectare prin imitație a lumii ideilor este expusă în Cartea a VII-a a *Republicii* prin intermediul mitului peșterii. Pentru a face accesibilă filosofia sa cu privire la lumea ideilor și relația acesteia cu lumea sensibilă, materială, Platon recurge la analogia cu situația în care niște oameni s-ar afla într-o peșteră, privind peretele din spate și fără a avea posibilitatea de a se mișca și a-și orienta privirea către intrarea acesteia. În spatele lor s-ar afla o lumină, iar între ei și lumină s-ar deplasa diferite obiecte a căror umbră oamenii din peșteră o văd proiectată pe peretele opus. Astfel oamenii nu pot să vadă în mod direct nici lumina, nici obiectele, ci doar umbrele proiectate de către acestea și înșelându-se vor considera că respectivele umbre sunt de fapt obiecte reale.

Utilizând mitul peșterii ca strategie explicativă, Platon afirmă că umbrele pe care oamenii le văd proiectate pe peretele peșterii constituie lucrurile particulare ce formează lumea sensibilă, obiectele situate în spatele oamenilor și a căror umbră este proiectată reprezintă ideile, iar lumina care dă naștere umbrelor ar fi soarele lumii ideilor, respectiv ideea de bine.

Orice obiect al lumii sensibile dispune de realitate și devine ceea ce este doar în măsura în care participă la o idee în calitatea sa prototip și aspiră să devină asemănător acesteia. Lucrurile lumii materiale sunt perisabile și supuse devenirii, motiv pentru care ele tânjesc spre eternitatea ideilor pe care le imită, idei ce, așa după cum afirma Platon, sunt nepieritoare, nesupuse devenirii sau pierii, creșterii sau descreșterii.

În acest context al diferențierii dintre lumea sensibilă și lumea ideilor, Platon face o distincție clară între cunoașterea de tip comun (opinia) și cunoașterea autentică (episteme). Dacă prin intermediul cunoașterii comune ne este accesibilă doar lumea materială, prin intermediul cunoașterii autentice, bazate pe rațiune, putem avea acces la însăși esența realității și anume la lumea ideilor.

Introducerea conceptului de idee îl determină pe Platon să accepte existența pretemporală a sufletului, perioadă în care acesta, anterior nașterii sale, contempla lumea ideilor. Pornind de la aceste considerente Platon afirmă că orice cunoaștere autentică nu reprezintă altceva decât un proces de reamintire, numit anamneză, grație căruia omul își amintește viziunea originară a ideilor în calitatea lor de prototipuri.

Prin intermediul anamnezei omul își reamintește sensul inițial și forma adevărată a lucrurilor, iar cunoașterea autentică devine posibilă doar în măsura în care „subiectul uman posedă în sufletul său prototipuri ale ființării” deoarece, spre exemplu, „noi știm ce este un copac doar în măsura în care purtăm în noi un prototip al copacului”.⁶

Considerăm că prin legătura indisolubilă pe care o instituie între posibilitatea cunoașterii autentice și condiția sine qua non a deținerii de către subiectul cunoscător a

⁶ Weischedel Wilhelm, *Pe scara din dos a filosofiei*, București, Editura Editura Humanitas, 1999, p. 39.

ideii sau prototipului obiectului de cunoscut, Platon anticipează de o manieră remarcabilă cerința pedagogică mai târziu formulată de a sprijini permanent formarea unor reprezentări și noțiuni adecvate cu privire la realitate la nivelul celor care se educă. Asemeni reprezentărilor și noțiunilor, așa după cum sunt ele definite din punct de vedere psihologic, ideile și reamintirea corectă a acestora constituie calea pe care poate avansa cunoașterea rațională. Deși intens preocupat de domeniul epistemologiei, Platon nu rămâne străin nici de problemele de ordin etic. Pe parcursul vieții sale, sufletul omului suferă o serie de distorsionări care, potrivit lui Platon, pot fi eliminate printr-un proces de purificare interioară numit de către acesta „catharsis”. Grație acestui proces, omul își poate redobândi condiția sa inițială, iar prin intermediul cunoașterii autentice se poate elibera de orice acțiune injustă. Astfel, la începutul dialogului Menon, Platon situează întrebarea „Ai putea să-mi spui, Socrate, dacă virtutea se poate preda sau nu poate fi nici deprinsă prin exercițiu, nici învățată, ci există în oameni de la natură sau altfel?”. Aceasta este întrebarea la care încearcă să răspundă întreaga filozofie morală a lui Platon, și prin urmare, în mod indirect și restul filozofiei sale. Deși Platon avea, desigur, temperamentul filozofic necesar pentru a studia probleme filozofice numai pentru ele însele, filozofia morală a fost cea care l-a mobilizat, iar ea a început ca filozofie a educației”.⁷

Sufletul este conceput de către Platon ca fiind o structură unitară, formată din trei părți: una rațională, considerată a fi nemuritoare, care tinde în permanență spre lumea ideilor și care este localizată la nivelul capului, a doua care reunește trebuințele, afectele și care vizează satisfacerea plăcerilor, situată sub diafragmă și a treia care include energia, puterea, voința și care se află în piept. Utilizând alegoria, Platon afirmă că cele trei componente anterior enunțate ale sufletului trebuie să se afle într-un perfect echilibru deoarece „sufletul virtuos este acela în care domnește un just echilibru; el este comparat cu un atelaj în care ce doi cai, calul alb al pasiunilor și calul negru al dorințelor, sunt struniți de vizitiu (rațiunea), ca niște forțe divergente constrânse să urmeze un drum drept”.⁸ Contribuția lui Platon la devenirea fenomenului educațional nu rezidă doar în faptul că el, conștientizând puterea modelatoare a educației, a avansat ideea organizării acesteia de către stat încă de la vârsta preșcolară, a întemeiat *Academia* ca instituție de învățământ superior și a postulat ca finalitate didactică dezvoltarea întregii perfecțiuni de care omul este capabil prin naștere. Platon are de asemenea meritul incontestabil de a fi orientat educația și gândirea umană înspre traseul mereu ascendent al învățării ideilor în calitatea lor de reprezentări și concepte abstracte și de a fi propus utilizarea modelării de tip ideal ca metodă concretă de lucru pentru a facilita înțelegerea noțiunilor cu grad mare de abstractizare.

⁷ Hare Richard Mervin, *Platon*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 34-35.

⁸ Stere Ernest, *Din istoria doctinelor morale*, Iași, Editura Polirom, 1988, p. 85.